

ľahko a rýchlo zorientovať, ktorá teória bola kedy relevantná, ktorý autor od koho čo prebral a ktorá teória už je prekonaná (hoci v debatách o súčasnom pohanstve sa stále príležitostne vyskytne). Ako príklad je možné uviesť teóriu britského bádateľa staroveku Johna Aubreyho (1626 – 1697), v ktorej tvrdil, že kamenné kruhy na Britských ostrovoch sú druidské svätyne (s. 119; Hutton, 2009), alebo Murrayovej teórii o čarodejníckom kulte v Európe (s. 366; Murray, 1921). Veľkým pozitívom publikácie je tiež to, že autor sa nevyhýba ani kritike „veľkých mien“, napríklad Jamesa Georgea Frazera (s. 364; Frazer, 1983 [1922]), alebo Lubora Niederleho (s. 160; Niederle, 1924), pričom priznáva ich zásluhy, ale jasne a vecne uvádza, ktoré ich názory sú v súčasnosti problematické alebo prekonané. Zoznam zdrojov a literatúry je komplexný (má 33 strán) a bádateľom tak poskytuje údaje o ďalších relevantných publikáciách.

Návrat starých bohů je významným príspevkom k štúdiu moderného pohanstva a ponúka hlboký a komplexný pohľad na túto tému. V podstate ide o „povinné čítanie“ nielen pre akademikov a študentov z oblasti religionistiky, antropológie a histórie, ale v neposlednom rade aj pre samotných stúpcov súčasných pohanských smerov (najmä tých rekonštrukcionistických), ktorí sa snažia rozšíriť si vedomosti. Kniha je písaná pútavo, nie je to len „suchý“ výpočet faktov, takže priaznivcov si určite nájde aj medzi laickou verejnosťou, ktorá sa o nové náboženské hnutia zaujíma.

TOMÁŠ KUBISA,
Ústav pamäti národa

LITERATÚRA

- Frazer, G. (1983 [1922]). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London: Palgrave Macmillan UK (pôvodné vydanie 1922).
- Horák, P. (2024). *Návrat starých bohů*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny.
- Hutton, R. (2009). *Blood and Mistletoe: The History of Druids in Britain*. New Haven: Yale University Press.
- Murray, M. A. (1921). *The Witch-Cult in Western Europe: A Study in Anthropology*. Oxford: Clarendon Press.
- Niederle, L. (1924). *Život starých Slovanů: Základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Bursík a Kohout.

HANA KUBÁTOVÁ:

Kde líšky dávajú dobrú noc. Kresťanský nacionalizmus a holokaust na Slovensku

[In the Middle of Nowhere. Christian Nationalism and the Holocaust in Slovakia]

Bratislava, N Press, 2025, 344 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2026.1.07> © 2026, Peter Salner

This is an open access licensed under the Creative Commons

Roky 1938 – 1945 stoja dlhodobo v centre záujmu slovenskej historiografie, ale aj ďalších vedných odborov vrátane etnológie, pretože ponúkajú množstvo zaujímavých a dôležitých tém. Pražská historička Hana Kubátová si zo širokého spektra možností vybrala problematiku vzťahov (bratislavského) centra a (východoslovenskej) periférie.

Na knihu s „rozšafne nevedeckým“ názvom *Kde líšky dávajú dobrú noc* (doplneným odborným podtitulom *Kresťanský nacionalizmus a holokaust na Slovensku*), sa autorka pripravovala prakticky od detstva. Narodila sa v bratislavskej Petržalke, vďaka rodinným koreňom však letné prázdniny spolu so sestrou každoročne trávili u starých rodičov na východe Slovenska. Zatiaľ čo dni patrili detským hrám, po večeroch počúvali rozprávania starej mamy, ale najmä jej sestry Anny. Ich spomienky boli „... plné temných príbehov – o zradách, kolaborácii a ľudoch, ktorí predstierali, že boli partizáni, aby zakryli svoje činy počas slovenského štátu. Hovorila o židovských susedoch a o tom, ako si miestni privlastnili ich domy a neskôr predstierali, že im patrili odjakživa. Keď spomínala odchod svojich židovských spolužiakov, bolo zrejmé, že v tomto mestečku všetci dobre vedeli, čo sa deje. Vedeli. A mnohí sa na holokauste vedome či nevedome podieľali“ (s. 3). Náročné témy neobchádzala ani druhá stará mama. Ako vnučke prezradila, aj oni „... už počas vojny vedeli, že Židia sa nevrátia“... (s. 10).

Knihu autorka rozdelila do šiestich kapitol (Centrum; Periféria; Prikázanie; Dopyt; Progress; Kolaps). Mojm cieľom nie je rekapitulácia textu. Takéto zadanie by napokon bolo prakticky vylúčené. Kubátová sústredila toľko faktov, postrehov a interpretácií, že ich jednoducho nedokážem (a vlastne ani nechcem) zjednodušene zhrnúť do niekoľkých strán recenzie. Zameriam sa hlavne na informácie a inšpirácie, ktoré ma najintenzívnejšie oslovili.

Začnem Centrom. Dlhší čas som mal problém pochopiť a prijať Kubátovej pohľad na Bratislavu. Hlavné mesto nového štátu označila ako „úzkostou zmietané centrum“, ktoré potrebovalo „pomocnú ruku od ľudí z oblastí mimo formálneho sídla moci“, teda od miestnych elít, krajských a okresných hodnostárov. Partnerom sa malo stať východné Slovensko, ktoré však od začiatku dávalo najavo, že režim tu nebude mať jednoznačný monopol moci. Etnická rôznorodosť a historický multikulturalizmus signalizovali, že budovanie národa na základe náboženstva a národnosti si bude vyžadovať trvalé a systematické úsilie (s. 88).

Kubátovej charakteristika centra protirečí môjmu (osobnému aj odbornému) vnímaniu Bratislavy (Salner, 1998). Až neskôr som si uvedomil, že sa stotožňujem s mikropohľadom „mešťanov“, kým Kubátová analyzovala problematiku optikou politických potrieb štátu. Z tohto hľadiska vyhodnocuje aj (ne)deklarovanie príslušnosti k niektorej národnosti, ale k mestu. Lokálpatriotizmus obyvateľom umožňoval vyhnúť sa obvineniam z nelojálnosti, preto mnohí Bratislavčania „...či už Nemci, Maďari, Slováci alebo Židia, sa radšej označovali za Prešpurákov, teda ľudí z Prešporoku/Pressburgu/Pozsonyu“ (s. 57). Sebaobranný „život s maskou“ (Salner, 1993) sa presúval z jedného režimu do druhého. Najnovšie výskumy Lucie Molnár Satinskej (2025, s. 144) potvrdzujú, že funguje aj po novembri 1989.

Podobne sa odlišovali aj naše názory na fenomén periférie. Okrajové oblasti štátu som vnímal nanajvýš ako zdroj nových obyvateľov Bratislavy, zatiaľ čo historička riešenie problémov etnicky, jazykovo a nábožensky pestrých, no ekonomicky najchudobnejších žúp na východe krajiny chápe ako „skúšobný kameň“ nového režimu: „Práve periférie, hoci často prehliadané, sú zásadné pri snahe pochopiť, ako sa vysoká politika mení na každodennú realitu“ (s. 33). Keď režim nevedel presadiť svojej zámyery podobrotky, uchýlil sa k represii, pričom „... potláčal opozíciu, využíval násilie ako nástroj politickej moci a za obeť zvolil iných, predovšetkým Židov, ale aj ‚prisluhovačov‘ Čechov a Maďarov, ktorých obviňoval z historických i súčasných útrap Slovákov“ (s. 53). V tejto súvislosti konštatuje, že dôraz na národnú jednotu a vylúčenie ‚tých druhých‘ nebol len heslom propagandy, ale „... reálnou súčasťou politickej stratégie režimu“ (s. 70–71).

K ďalším kľúčovým pojmom možno zaradiť termíny „kresťanské a národné“. V nich H. Kubátová vidí „nástroj, ktorý mal pomáhať dosiahnuť súlad medzi centrom a regiónmi a zároveň ako spôsob na zblíženie mestských elít s potrebami vidieckeho obyvateľstva“ (s. 127). Zaujímavé

je zistenie, že biblickému prikázaniu milovať sa navzájom vojnový štát priradil novú podobu „sebalásky“: „aby ste mohli prežívať prikázanie milovať svojho blížneho, museli ste byť kresťan a Slovák“ (s. 129). V takomto ponímaní princíp spoločného dobra v službe národu „systematicky vylučoval a odsúval skupiny, považované za neproduktívne, ako boli Židia a Rómovia“ (s. 129). Dobro národa ospravedlňovalo (dokonca vyžadovalo) ekonomickú, morálnu a napokon aj fyzickú likvidáciu „škodcov“.

Vymedzenie základných pojmov otvorilo cestu k holokaustu, ktorý predstavuje podstatu knihy. Na rozdiel od časti svojich kolegov túto tragédiu neinterpretuje prostredníctvom abstraktných zákonov, príkazov či nariadení „zhora“, ale vníma ju ako súčasť každodennosti. Vznik a politiku vojnovnej republiky hodnotí autorka kriticky: „Predovšetkým platí, že slovenský štát bol závislý od Hitlera a svojou lojalitou maskoval strach, že priazeň Berlína je len podmienená. Slovenskí predstavitelia často kopírovali nacistické Nemecko a neraz prijímali ešte prísnejšie zákony a opatrenia, aby tak demonštrovali svoju oddanosť, ktorá sa prejavovala rôznymi spôsobmi a najviac zasahovala tých najslabších. V septembri 1941 napríklad slovenská vláda prijala smutne známy Židovský kódex, vytvorený podľa vzoru Norimberských zákonov. Toto nariadenie patrilo medzi vôbec najprísnejšie protizidovské zákony v Európe. Slovenský štát navyše platil nacistickému Nemecku 500 ríšskych mariek za každého deportovaného Žida – výmenou za možnosť ponechať si ich majetok a za záruky, že deportovaní Židia sa už nevrátia“ (s. 30).

V týchto intenciách kniha „predstavuje holokaust nielen ako produkt importovaný z nacistického Nemecka, či nešťastnú náhodu, ktorá sa Slovensku „prihodila“, ale ako udalosť s národnou a lokálnou dynamikou, odohrávajúcou sa v rámci krajiny a prostredníctvom jej vlastných rozmanitých aktérov. Holokaust je nielen tragédiou Židov, ale aj súčasťou dejín Slovákov. Spochybňuje tradičné perspektívy, ktoré odsúvajú národnú zodpovednosť na okraj a do centra pozornosti kladú antifašizmus“ (s. 22). Podporu pre svoju tézu nachádza aj v etnologických zisťeniach M. Vrzgulovej (2016) a v textoch listov, ktoré písali ohrození Židia prezidentovi Tisovi (Vadkerty, 2020). Vyústením týchto úvah je krédo, ktoré sa ako červená niť vinie celým textom: „**Myslím, že konečne dozrel čas hovoriť o holokauste ako o spoločnom, a teda aj „našom“ slovenskom príbehu“**“ (s. 32).

Dôležitou súčasťou formovania (a premeny) dobovej slovenskej spoločnosti bola arizácia. Podľa autorky, ktorá túto problematiku dôkladne spracovala už v minulosti (Kubátová, 2013), jej nemožno pripisovať len ekonomický rozmer, pretože okrem prevodu židovských podnikov na osoby označené za kresťanské a slovenské zahŕňala tiež štátom organizované formy majetkových prevodov, ako konfiškácie, rabovanie a dražby židovských majetkov. V jadre tohto procesu stál zámer vytvoriť etnickú strednú triedu, ktorá by režimu ďakovala za svoj spoločenský vzostup, a tak aktívne, alebo aspoň pasívne umožnila presadzovať aj politiku, s ktorou by za normálnych okolností väčšina obyvateľstva nesúhlasila. „Arizácia teda nebola len byrokratickou procedúrou, ale skôr spoločenským fenoménom, v ktorom fašistická moc nielenže distribuovala majetok, ale zároveň poskytovala priestor na rivalitu medzi jednotlivcami snažiacimi sa získať podiel na majetku tých druhých. Kresťanský nacionalizmus sa rozvíjal práve prostredníctvom komplexnej spolupráce medzi centrom a regiónmi, elitami a obyčajnými občanmi“ (s. 173). Tu dochádza k zaujímavému paradoxu. Arizácie a deportácie boli zákonným (v druhom spomenutom prípade dokonca ústavným) aktom. Pomoc ohrozeným spoluobčanom, najmä však ich návrat a žiadosti o vrátenie arizovaného (vlastne legálne prevzatého) či ukradnutého majetku hodnotila časť majority ako porušenie zákona.

Pre pochopenie dobovej reality je dôležité poznať, ako periféria vnímala vzájomné vzťahy medzi majoritou a židovskou komunitou. Podľa Kubátovej pred rokom 1938 fungoval „kon-

cept tolerancie, definovanej ako ochota prijať iné správanie a presvedčenie odlišné od vlastných. Ľudia si uvedomovali, že ich susedia mali iný kalendár, odlišné tradície a zvyky a zvyčajne tieto rozdiely rešpektovali. /.../ Hoci každá skupina žila väčšinou oddelene od ostatných, tieto komunity o sebe navzájom vedeli. Poznali rodinné príbehy, históriu a často aj tajomstvá svojich susedov“ (s. 115–116).

Na základe etnologických výskumov som konštatoval, že postholokaustové hodnotenia minulosti často odrážali spomienkový optimizmus. Vo väčšine lokalít vzájomné vzťahy možno charakterizovať ako paralelné „vedľažitie“, ktoré však nemožno stotožňovať s izoláciou. Z rôznych príčin (a rôznymi formami) sa židovská minorita i slovenská majorita pri všetkých rozporoch navzájom potrebovali a preto tolerovali, či dokonca podporovali „priesaky“ napríklad vo forme ekonomických kontaktov. Najmä židovskí krčmári a obchodníci (podomoví, jarmoční aj „stáli“) mali pravidelné kontakty s príslušníkmi majority (Salner, 2000: 207). Z toho pramenili rozdielne (a zdanlivo nelogické) rozdiely v postojoch voči Židom všeobecne a „naším Židom“, ktorých poznali a často chránili pred represáliami (s. 117).

Na rôznych miestach textu sa objavujú paralely medzi vojnovým slovenským štátom a situáciou po skončení 2. svetovej vojny. Pripomením prudký nárast počtu členov HSĽS (s. 75) a podobný trend po nástupe komunistickej strane k moci, ale aj po revolúcii v novembri 1989. Bez ohľadu na ideológiu daného režimu súčasníci využívali výhody členstva vo vládnucej strane. Kubátová upozornila, že Jozef Tiso zvažoval myšlienku premeniť štátnych zamestnancov na arizátorov, čím by ich priamo zapojil do procesu konfiškovania židovského majetku. „Tento krok mal nielen posilniť národnú súdržnosť, ale aj vytvoriť etnicky slovenskú strednú triedu, ktorá by priamo profitovala z arizácie“ (s. 157–158). Zámer vytvoriť skupinu „lojalných slovenských podnikateľov“ sa pokúsil aplikovať aj V. Mečiar v procesoch veľkej privatizácie v polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia. Po rozpade slovenského štátu pretrvala aj kultúra udavačstva a s ňou spojená „atmosféra vzájomnej nedôvery a neustáleho napätia“ (s. 205). Uvedené (a ďalšie) paralely ilustrujú, že napriek vonkajším rozdielom zmeny režimov ovplyvňujú súčasníkov neraz menej, než by sme očakávali...

Na záver si neodpustím poznámku: Kniha nevyšla v renomovanom zahraničnom vydavateľstve a Kubátová vedome zvolila jazyk, ktorým tento text sprístupnila širokej verejnosti. Napriek tomu publikácia *Kde líšky dávajú dobrú noc* patrí podľa môjho názoru medzi špičkové odborné tituly posledných rokov.

PETER SALNER,
Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave

LITERATÚRA

- Kubátová, H. (2013). *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské spoločnosti k židovské otázce, 1938–1945*. Praha: Academia.
- Kubátová, H. (2025). *Kde líšky dávajú dobrú noc. Kresťanský nacionalizmus a holokaust na Slovensku*. Bratislava: N Press.
- Molnár Satinská, L. (2025). *Maďarčina v Bratislave. Príbeh jazyka a viacjazyčnosti*. Bratislava: Slovart.
- Salner, P. (1993). Život s maskou. *Kultúrny život*, č. 10, s. 6.
- Salner, P. (1998). *Premeny Bratislavy 1939-1993. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Veda.
- Salner, P. (2000). *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: Zing Print.
- Vadkerty, M. (2020). *Slovutný pán prezident. Listy Jozefovi Tisovi*. Bratislava: Absynt.
- Vrzgulová, M. (2016). *Nevyrozprávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: Veda.

ZUZANA DEDÍK ŠIDLÍKOVÁ (Ed.):

ÚĽUV 1945 – 1989

[ÚĽUV – The Centre for Folk Art Production 1945 – 1989]

Slovart, 2025, 296 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2026.1.08> © 2026, Dita Andrušková

This is an open access licensed under the Creative Commons

Ústredie ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV) už osem desaťročí chráni a rozvíja kultúrne dedičstvo v podobe tradičných remesiel a domácej výroby. Zameriava sa na výskum, odborné poradenstvo, predaj produktov, ako aj na výstavnú činnosť a vzdelávanie. Jednou z kľúčových činností je tiež vydavateľská činnosť, ktorá zahŕňa najmä vydávanie odborných a populárnych publikácií o remeslách, dizajne a ľudovej kultúre. Patria sem aj katalógy ľudovej výroby, metodické príručky a propagačné brožúry. Sprostredkovávajú teoretické poznatky, podporujú remeselníkov i majstrov ľudovej umeleckej výroby a informujú verejnosť o lokálnych tradíciách a materiáloch. Od roku 2000 ÚĽUV vydáva časopis RUD (Remeslo, Umenie, Dizajn) a odborné monografie zo samostatnej edície *Tradícia dnes* možno považovať za základnú literatúru pre etnografov, historikov ľudového umenia, zberateľov a dizajnérov. Uvedme z nich napríklad *Drevo, dizajn a tradícia* (Uhrin, 2012), *Tradičný odev Slovenska* (Benža, 2015), *Slovenská ľudová výšivka* (Chlupová, 2015), *Rómski kovári na Slovensku* (Mann, 2018) a viaceré publikácie od Oľgy Danglovej (2009, 2014, 2019) a Ireny Pišútovej (2010, 2013, 2016).

Pri príležitosti 80. výročia svojho založenia ÚĽUV vydal novú reprezentatívnu publikáciu, v ktorej predstavuje svoj vznik a fungovanie, ako aj významné osobnosti, ktoré ho formovali. Vyše 300-stranovú monografiu pripravil kolektív českých a slovenských autorov, hlavnou editorkou je Zuzana Dedík Šidlíková. Partnerom projektu bolo Moravské zemské muzeum v Brne.

Editorka publikácie Zuzana Dedík Šidlíková je v odborných kruhoch dobre známa vďaka svojej výskumnej, pedagogickej a publikačnej činnosti v oblasti textilného dizajnu, od roku 2022 pôsobí ako kurátorka ÚĽUV. Je autorkou kníh *Móda na Slovensku v medzivojnovom období* (Šidlíková, 2011), *Textilná tvorba a dizajn v 20. a 21. storočí* (Šidlíková, 2013), *Stratená (m)ÓDA – Odevná kultúra na Slovensku v rokoch 1945 – 1989* (Šidlíková, 2017) a spoluautorkou knihy